

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Толмачова Ірина Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології

Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Наукові інтереси: фахова підготовка майбутніх учителів початкових класів.

УДК 37.025.03:316.77

СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ: АНТИЧНА ДОБА

Оксана ТУР (Полтава)

Постановка проблеми. Сучасне постіндустріальне суспільство наразі все чіткіше усвідомлює необхідність у новому поколінні висококваліфікованих спеціалістів, які не тільки досконало володіють професійними знаннями обраного фаху, але й здатні підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, забезпечувати ефективне спілкування, змінювати його глибину і коло, всебічно аналізувати наявні ситуації, активно брати участь у соціокультурній діяльності, самостійно і відповідально ухвалювати рішення у постійно змінюваних умовах, творчо підходити до вирішення нестандартних задач, які висуває новочасна дійсність, а значить готових суттєво впливати на культуру суспільства, соціально-політичні й економічні процеси.

Особливого значення у підготовці таких спеціалістів у сучасній вищій професійній школі набуває проблема формування комунікативної компетентності, оскільки високий рівень її сформованості забезпечує конкурентоздатність майбутнього фахівця на ринку праці. Комунікативна компетентність студента – це інтегрована якість особистості, що виконує функцію адаптації та адекватного функціонування в соціумі задля успішного виконання навчально-пізнавальних, а в майбутньому – професійних завдань. Пошук шляхів формування зазначеної компетентності повинен ґрунтуватися на вивченні світової філософської спадщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Багато науковців (С. Амеліна, О. Кравченко, Т. Непомняца, І. Борознець та ін.) приділяли увагу історичному аспекту вивчення проблеми становлення та розвитку комунікативної компетентності особистості, але, вважаємо, що сучасний процес реформування вищої школи, що заснований на ідеях гуманізму, толерантності, взаєморозуміння і поваги до особистості людини, передбачає не тільки впровадження різного роду інновацій, але й детальне вивчення історичної спадщини, у тому числі й доби античності, із подальшим впровадженням її кращих традицій у сучасну освітню практику.

Мета статті – з'ясувати шляхи формування комунікативно компетентної особистості в Стародавніх Греції та Римі.

Виклад основного матеріалу. Історія наукового пізнання проблеми формування комунікативної компетентності особистості бере початок від античності. За часів античності комунікативна компетентність людини не була об'єктом спеціального дослідження, звернення до неї носило опосередкований характер, знання про неї мали соціально-філософську основу в межах загальних теорій соціалізації та комунікації особистості. При цьому комунікативна діяльність виступала як об'єкт пізнання світу і як об'єкт праці.

У Стародавній Греції кінця V ст. до н. е. особливої популярності набуло красномовство – мистецтво впливу на розум й волю людей за допомогою переконання [3, с. 6], що є невід'ємним складником комунікативно компетентної людини. Рабовласницька демократія, що виникла в містах-державках Еллади, сформувала умови для розквіту цього мистецтва, наприклад, політику, необхідно було якнайбільш переконливо викласти співгромадянам свої ідеї та програми, щоб отримати їхню підтримку, полководцю перед вирішальною битвою надихнути і повести за собою військо, простому афінянину особисто захистити власні інтереси в народному зібранні, суді. Давні греки добре розуміли цінність слова як найкращого засобу вираження різноманітних процесів, що відбуваються в душі людини як могутньої зброї підпорядкування власній волі інших і як спосіб живого спілкування. Зокрема Горгій стверджував: «Однаковий вплив мають і сила слова для стану душі і склад ліків для відчуття тіла. Подібно до того як одні ліки зупиняють хвороби, а інші – життя, так само й слова – одні засмучують, інші – захоплюють, деякі лякають, а декому, хто слухає їх, вони хоробрість вселяють», і продовжує: «Слова, які переконали душу, примушують підпорядкуватися сказаному» [2].

Ті, хто володіли силою живого слова, користувалися великою повагою в суспільстві.

Виникла потреба у спеціальних заняттях з риторики, які проводили представники школи філософів просвітників – софісти. Вони навчали громадян складанню промов, майстерності їх виголошення, мистецтву суперечки, законам логіки тощо. Софісти переймалися не тільки практикою, але й теорією красномовства. Саме вони заклали основи риторики як науки про ораторське мистецтво. Теоретики науки риторики Горгій, Ісократ, Трасимах аналізували мову, стиль і побудову виступів ораторів.

На думку софістів, головна мета оратора полягала не в розкритті істини, а в переконливості виголошеної промови, в умінні зробити слабке сильним і навпаки. Як зазначає А. Єрмоленко, софісти «...наполягали на тому, що існують тільки окремі (приватні) інтереси, а тому не може бути ані справедливого, ані законного панування, а тільки фактичне» [4, с. 39]. Згодом, продовжує А. Єрмоленко, схожої позиції дотримувався Т. Гоббс, а у наш час ідею нездоланності панування, ідею, що будь-яка комунікація є пануванням, розробляє філософія постмодернізму [4, с. 39].

Видатний філософ Давньої Греції Сократ, образ якого недаремно увійшов у світову культуру як єдиний на всі часи взірць інтелектуального спілкування, засуджував софістів за їхній підхід до мистецтва мовлення як до маніпулятивного і вважав, що справжнє красномовство повинно бути засноване на знаннях істини, адже істина, за Сократом, є мірилом усіх речей. Основним засобом комунікації він обрав рівноправний діалог у формі запитань та відповідей, який передбачав безпосередній контакт співрозмовників, спільний пошук істини під час живої бесіди дискусії, суперечки. Основною метою бесід Сократа було виховання у молоді кращих моральних рис: доброзичливості, правдивості, справедливості, розсудливості тощо [3, с. 10]. У сократівському діалозі, відповідно до педагогічних поглядів філософа, немає учителя, який «навчає», тобто передає у готовому вигляді учню певну суму знань, і немає учня, який пасивно слухає і запам'ятовує отриману інформацію. Кожен із співрозмовників є рівноправним учасником комунікативного процесу. Сократ не вважав себе вчителем мудрості, якому все відомо і який може всьому навчити. Єдине на що він претендував – це навчання мистецтву ведення діалогу, під час якого співрозмовник, відповідаючи на поставлені питання, висловлював власні судження, показував свої знання чи, навпаки, незнання.

Продовжуючи традицію Сократа, його учень Платон оцінює спілкування як благо: воно допомагає пізнати себе та інших, пізнати істину. Платон визнавав спілкування великим мистецтвом, якому треба наполегливо вчитися.

Філософ писав свої твори у формі спілкування опонентів, адже високо цинив вміння ставити запитання і відповідати на них, а ще бути поступливим, дотримуватися в усьому золоті середини тощо. У трактаті «Протогор» Платон вчить: «не треба... прагнути до такого виду бесіди, який обмежений надмірною стислістю: відпусти й послаб повіддя висловлювань, аби вони з'явилися... у неперевершеному й благовидному вигляді...» [6, с. 449]. Разом із тим, переконаний філософ, «...не треба натягувати усі канати і пускатися з попутним вітром у відкрите море слів...» [6, с. 449], тобто не виголошувати у відповідь на кожне питання тривалу промову, аби не втратити суть питання і тему спілкування. Важливим для ведення дискусії є вміння доводити свою позицію: «...можна сперечатися ... але не сваритися. Сперечаються ж і друзі, які добре ставляться один до одного, а сваряться супротивники і вороги» [6, с. 448]. Мислитель переконаний, що ефективно спілкування можливе за умови, якщо будуть дотримані правила ведення бесіди усіма її учасниками, наприклад, якщо один із співрозмовників не хоче відповідати, то нехай він запитує, а коли отримає відповіді на всі свої запитання, нехай відповідає подібним чином [6, с. 450].

Платон один із перших сформував найважливіший принцип спілкування – врахування особливостей аудиторії, або як прийнято це позначати у сучасній теорії комунікації, фактор адресата. На його думку людина має знати, скільки різновидів має душа і співвідносити види висловлювання і стан душі. До складної душі необхідно звертатися із складними, різноманітними висловлюваннями, а до простої – із простими. Тільки пізнавши природу душі людської, можна переконатися свого опонента. Діалог Платона пронизаний численними висловлюваннями: від простих, природних, по-людськи переконливих, до таких, що вражають нагромадженням вишуканих, гострих, динамічних відчуттів. У такому різноманітному драматизмі прийомів спілкування Платон, безперечно, переважає найсильніших ораторів античності [6, с. 54].

Вагомий внесок у розвиток красномовства було зроблено учнем Платона Аристотелем. Давньогрецький мислитель уважав, що риторика має універсальне значення, оскільки нею послуговуються скрізь: вона потрібна не тільки у державних справах, але й у справах стосовно побутових потреб, життя кожного окремого члена суспільства [3, с. 14]. Особливу увагу філософ приділяє індивідуальним якостям особистості, і вважає, що вони найбільше сприяють досягненню успіхів у комунікативній діяльності: «Переконання досягається за допомогою морального характеру (мовця) у тому випадку,

коли промова проголошується так, що викликає довіру до людини, яка її промовляє, тому що ми взагалі й швидше віримо людям хорошим... Є три причини, що викликають довіру до мовця... через які ми віримо без доказів, – це розум, добродійність і благонастроєність...» [5, с.32, 35]. Аристотель першим увів до обігу термін «спілкування», яке є основою для виникнення мистецтва, культури, мови. Про значення спілкування як обов'язкової властивості природи людини знаходимо в трактаті Аристотеля «Політика». Мислитель вважає, що людина, яка неспроможна реалізувати спілкування, перестає бути елементом держави, стає вигнанцем суспільства: «А той, хто не здатний вступати у спілкування або, вважаючи себе істотою самодостатньою, не відчуває потреби ні в чому, уже не є елементом держави, стає або твариною, або божеством» [1, с. 379]. Важливого значення Аристотель надає вербальному спілкуванню, звертаючи увагу на те, що «...одна тільки людина з усіх живих істот, наділена мовленням», за допомогою якого можна «...виражати і те, що корисно і що шкідливо, так само як і те що справедливо і що несправедливо» [1, с. 379]. Основним достоїнством мовлення Аристотель вважав ясність. Неясне мовлення, вважав філософ, не досягає своєї мети. Для того, щоб мовлення було переконливим, необхідно завоювати довіру слухачів, пам'ятати про їхній вік, походження, суспільне становище. Правила побудови мовлення Аристотель докладно розглянув у своїй праці «Аналітики».

Найбільш відомий представник школи стоїків, Хрисипп, сформулював визначення речення, правила семантичного поділу усіх речень на прості й складні. Грецький письменник Діоген Ласертський уславився як збирач різноманітних висловлювань.

Традиції мистецтва спілкування Стародавньої Греції знайшли відображення у працях ораторів, філософів, педагогів, політичних діячів іншої держави Давнього світу – Римської республіки. Римляни також високо цінували вміння людини красиво і ясно висловлювати свої думки. Державні справи також вирішували в народному зібранні, сенаті і суді, де міг виступати будь-який вільний громадянин. Володіння словом у зв'язку з цим було необхідною умовою участі громадянина в політичному житті. У таких громадських умовах ораторська майстерність була широко розповсюдженим явищем. Історії відомі такі блискучі оратори Риму, як Аппій Клавдій Цек, Гай Гракх, Катон Старший, Марк Антоній, Марк Тулій Цицерон та ін.

Великий оратор і теоретик красномовства Марк Тулій Цицерон уважав, що ораторство – це одна з наук і мистецтв, що допомагає будь-якій професійній діяльності. Як і багатьох теоретиків

красномовства Цицерона цікавить питання що формує майстерність (компетентність) оратора – вроджені здібності чи знання теорії красномовства та практичні вправи. Цицерон не відкидає необхідність традиційної риторичної теорії для освіти оратора, він сам виклав її у своїй ранній Риторичі, однак, на його думку, оратор повинен передовсім володіти природними здібностями – мати від природи сильний голос, міцну статуру, здатність орієнтуватися в ситуації під час виступу, умінням вільно володіти мовою. Красу мовлення філософ бачив у її свіжості, благородстві, пристрасності, логічності. Саме мовлення має відображати моральні якості оратора, щоб хід мислення, спосіб вираження думок, сама промова вказували на оратора як людину чесну, порядну, добру, моральну: «...ораторові приходять на допомогу ще м'якість голосу, скромний вираз обличчя, ласкавість мовлення... корисним буває виявити ознаки добродушності, благородства, лагідності, поштивості, відсутності жадоби й користоловства; всі ці прикмети людини чесною й незарозумілою, не різкою, не норовливою і непричепливою дуже сприяють прихильності до неї і відвертають від тих, хто цими якостями не володіє...» [5, с. 17]. Крім змісту й словесної форми його викладу, чи не найголовнішим Цицерон уважав уміння привертати на свій бік людей, навіть таких, хто неприхильний і гнівний або навіть друг твого супротивника і ворог тобі: «... ти повинен своїм словом переконати його, заспокоїти чи схвилювати і взагалі усіма способами настроїти відповідно до обставин, перетворюючи в ньому ненависть у дружбу: ти повинен начебто за допомогою якоїсь механіки то напружити його душу аж до суворості, то розслабити до поблажливості, то збудити у ньому сум, то радість; повинен пускати у справу всю силу думок, всю вагомість слів» [5, с. 15]. Щодо міжособистісного спілкування, то, переконаний Цицерон, у будь-якому віці йому сприяють стриманість, несварливість, поступливість, доброта. Причиною неможливості спілкування Цицерон вбачає у співвідношенні психічних особливостей комунікантів, у співвідношенні особливостей їхніх характерів.

Вагомий внесок у розвиток комунікативної теорії і практики зробив визначний римський ритор, учитель красномовства Марк Фабій Квінтіліан, автор трактату «Настанови в ораторському мистецтві» (12 книг). У цій праці враховано досвід класичної риторики і власний досвід автора як викладача риторики й судового оратора. Квінтіліан розповідає про виховання майбутнього оратора, заняття у школі риторики, розмірковує про необхідність вивчення граматики, філософії, мистецтва, права, аналізує зразкових ораторів, письменників, поетів,

пропонує систему вправ, дає рекомендації для блискучих промов. Виховання ораторських навичок Квінтіліан вважав основним у підготовці з усіх предметів загальної освіти. Таке виховання, на думку філософа, дозволяло людині успішно діяти у будь-якій галузі суспільної діяльності.

Наведені факти античної доби не охоплюють усього, що характеризувало б процес накопичення знань у сфері людської комунікації, однак дозволяють певною мірою уявити, на що було звернено увагу на цьому етапі розвитку комунікативної теорії і практики.

Висновки. Отже, за часів античності були визначені філософські основи формування комунікативної компетентності, втілені перші ідеї комунікативного підходу. Це відкривало можливості для подальшого дослідження проблеми формування комунікативної компетентності особистості.

Подальші дослідження необхідно спрямувати на вивчення проблеми формування комунікативної компетентності особистості в епоху Середньовіччя, Відродження, Нового часу та на сучасному етапі розвитку суспільства.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аристотель. Сочинения: В 4-х т. Т. 4 / Аристотель [пер. с древнегреч.; общ. ред. А.И. Доватура]. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.

2. Горгий. Похвала Елене. – [Электронный ресурс] / Горгий. – Режим доступа: <http://simposium.ru/ru/node/10202>

3. Гуревич С. С. Основы риторики / С. С. Гуревич, В. Ф. Погорілко, М. А. Герман. – К.: Вища школа, 1978. – 176 с.

4. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія / А. М. Єрмоленко. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.

5. Олійник О. Б. Риторика / Ольга Олійник. – К.: Кондор, 2009. – 170 с.

6. Платон. Собрание сочинений в 4 т.: Т.1. / Платон [пер. с древнегреч.; общ. ред. А. Ф. Лосева и др.]. – М.: Мысль, 1990. – 860 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Aristotel. Sochineniya: V 4-kh t. T. 4 / Aristotel [per. s drevnegrech.; obshh. red. A.I. Dovatura]. – M.: Mysl, 1983. – 830 s.

2. Gorgij. Pokhvala Elene. – [Elektronnyj resurs] / Gorgij. – Rezhim dostupa: <http://simposium.ru/ru/node/10202>

3. Gurevich S. S. Osnovy rytoryky / S. S. Gurevich, V. F. Pogorilko, M. A. German. – K.: Vyshcha shkola, 1978. – 176 s.

4. Yermolenko A. M. Komunikatyvna praktychna filosofia / A. M. Yermolenko. – K.: Libra, 1999. – 488 s.

5. Oliinyk O. B. Rytoryka / Olga Oliinyk. – K.: Kondor, 2009. – 170 s.

6. Platon. Sbranie sochinenij v 4 t.: T.1. / Platon [per. s drevnegrech.; obshh. red. A. F. Loseva I dr.]. – M.: Mysl, 1990. – 860 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тур Оксана Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

Наукові інтереси: комунікація, комунікативна компетентність, культура мовлення, дериватологія.

УДК: 37.017:124.4

ПРОБЛЕМА ІДЕАЛУ ЯК СТРАТЕГІЧНОГО ОРІЄНТИРА У САМОВДОСКОНАЛЕННІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Наталія УЙСІМБАЄВА (Кіровоград)

Постановка проблеми. Останнім часом основна увага науковців спрямована на проблему професійного самовдосконалення майбутнього вчителя, а відповідно, і визначення ідеального образу сучасного педагога. Разом з тим, вчитель – це насамперед особистість, яка виконує найскладніше соціальне завдання: виховання особистості учня. Для вирішення цього завдання важливим є постійний розвиток особистості самого вчителя. Проблема особистісного самовдосконалення майбутнього вчителя пов'язана з його уявленням про ідеал, як взірць досконалості. Тому постає проблема дослідження змісту ідеалу та особливостей його впливу на процес самовдосконалення майбутнього вчителя. Відповідно до результатів проведеного аналізу філософської, психолого-педагогічної літератури у філософії, психології та педагогіці існують різні погляди щодо значення ідеалу у розвитку особистості. Як зазначає О. Єрахторіна, трансформація українського середовища відбувається як радикальне оновлення всіх сфер, і

у тому числі духовної, його життєдіяльності на фоні краху колишніх суспільних і особистісних ідеалів; в умовах колапсу моральних норм і реальної свободи вибору особистість може за орієнтир обрати і гуманістичні, і антигуманні цінності, може вдосконалювати себе для самореалізації в інтересах суспільства або переслідувати егоїстичні асоціальні цілі [3, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій та досліджень засвідчив, що проблема ідеалу переважно розглядається у моральній площині і спрямована на ідеал моральної досконалості особистості. Так, на важливості духовності у розвитку особистості наголошують у своєму дослідженні М. Боришевський, О. Шевченко, Н. Володарська. Духовно довершена особистість – це наслідок тривалої, наполегливої праці людини над собою, праці, яка спрямована на поступове самовдосконалення, свідоме вибудовування себе з метою наближення до обраного ідеалу, в якому гармонійно поєднуються високі людські чесноти,